

## ІСТОРИЧНІ АНТРОПОНІМИ У РОМАНІ ЮРІЯ ГОРЛІСА-ГОРСЬКОГО «ХОЛОДНИЙ ЯР»

*У статті проаналізовані принципи добору псевдонімів для історичних персонажів роману «Холодний Яр» Юрія Горліса-Горського та визначені соціолінгвістичні підходи для їхнього вибору: на підтвердження достовірності з'ясовано функціонування реальних антропонімів та вигаданих найменувань у різних спогадах повстанців періоду 1918–1923 років.*

*Ключові слова: антропонім, літературна ономастика, ономастика, соціолінгвістика.*

### Лилия Бачун. ИСТОРИЧЕСКИЕ АНТРОПОНИМЫ В РОМАНЕ «ХОЛОДНЫЙ ЯР» ЮРИЯ ГОРЛИСА-ГОРСКОГО

*В статье проанализированы принципы отбора псевдонимов для исторических персонажей романа «Холодный Яр» Юрия Горлиса-Горского и определены социолингвистические подходы для их выбора: для подтверждения действительности выяснено функционирование реальных антропонимов та вымышленных наименований в разных воспоминаниях повстанцев периода 1918–1923 годов.*

*Ключевые слова: антропоним, литературная ономастика, ономастика, социолингвистика.*

### Liliya Bachun. THE HISTORICAL ANTHROPONYMYS IN THE NOVEL «THE COLD RAVINE» BY GEORGE HORLIS-HORSKY

*The principles of the pseudonyms' selection for the historical characters are analyzed in this article of the novel «The Cold Ravine» by George Horlis-Horsky. Also sociolinguistic approaches are defined for their choices; the anthroponymy's functioning of real and fictional names is clarified for authentication in the various insurgents' memories in the period of 1918–1923 years.*

*Key words: anthroponimics, literary onomastics, onomastics, sociolinguistics.*

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., сформувалася текстова, або літературна ономастика, яка займається аналізом функціонування онімів у текстах, переважно художніх. У працях В. Михайлова, І. Сухомлина, Ю. Карпенка, П. Чучки, Є. Отіна досліджуються власні імена та особливості їх функціонування в художній літературі [8, с. 11]. Літературна ономастика вивчає всі особливості вживання власних назв у тексті художнього твору і за його межами. Ю. Карпенко зазначає, що «під літературною (поетичною) ономастикою розуміють суб'єктивне відтворення об'єктивного, «гру», що здійснює автор, загальномовними ономастичними нормами» [4, с. 80].

У слов'янській ономастиці популярним є соціолінгвістичний напрям, у межах якого аналізують соціальні аспекти розвитку, суспільні функції в синхронії та діячності, механізм взаємодії власних назв як елементів мови і суспільства. На необхідність звернути увагу на розвиток власного імені вказує відомий російський дослідник В. Ніконов, на думку якого ім'я, як і будь-яке слово, підпорядковується законам мови, але власні імена утворюють у мові особливу підсистему, у якій закони мови діють специфічно і виникають свої закономірності: «Власні назви існують тільки в суспільстві і для суспільства, воно постійно диктує їх вибір, яким би індивідуальним він не виглядав. Власні назви соціальні завжди». Із суспільною природою імені дослідник пов'язує і таку його властивість, як «уведення в ряд», маючи на увазі, що ім'я завжди з'єднує носіїв одного імені між собою і з тією суспільною групою, де воно прийняте [7, с. 10]. Визнаною є думка про те, що власні імена по-справжньому сприймаються і розуміються лише за співвіднесеності з тими суб'єктами чи об'єктами, які вони називають. Власні імена більше, порівняно із загальними назвами, залежать від екстралінгвальних

чинників, у зв'язку з чим регулюються не лише законами мови, а й деякими соціальними, юридичними та історичними закономірностями [6, с. 10]. Таким чином, підвищена зацікавленість до досліджень ономастичного матеріалу у художніх текстах, впливу соціального середовища на них, а також функціонування вигаданих прізвиськ та їхніх реальних денотатів у романі Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр» та в інших спогадах воїнів-повстанців періоду 1918–1923 рр. зумовлює актуальність обраної теми. Мета полягає у систематизації та аналізі антропонімікону власне історичних персонажів роману Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр», їх зв'язок із соціолінгвістикою та функціонування інших можливих їхніх варіантів у мемуарних записах повстанців періоду 1918–1923 рр. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: дати загальну характеристику розділу літературної ономастики та соціолінгвістичного напрямку у ній, виявити та проаналізувати антропоніми історичних персонажів у творі Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр», функціонування їхніх прізвиськ у мемуарах інших воїнів – очевидців тих подій.

Становлення незалежності української держави скроплене кров'ю протягом багатьох століть, а історія холодноярщини 1919–1922 рр. унікальна завдяки героїзму тутешніх воїнів. Холодний Яр давно перестав бути одним із топонімів Черкащини, натомість увібрав у себе енергію надлюдської відваги та мужності, і став символом жертвності власних доль українських синів та дочок задля незалежності Батьківщини. Не одна родина втрачала батька, не одна матір втрачала всіх синів. Ці події доволі емотивно та детально описує осавул 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру Юрко Залізник, знаний як автор роману «Холодний Яр» Юрій Горліс-Горський. Саме завдяки йому, свідку та учаснику визвольних змагань, у романі «Холодний Яр» ми спостерігаємо власне історичні та правдиві імена. Юркові Залізнику довелося приміряти на себе багато ролей: від хорунжого Кавказької дивізії до багаторічного в'язня та пацієнта-симулянта психіатричних лікарень.

Юрій Городянин стверджує, що помістив текст роману у так звану «повістярську форму», аргументуючи тим, що велика увага приділена власним емоційним переживанням і часто відсутністю дат подій. Зрозуміло, що практично всі антропонімні одиниці є власне історичними та правдивими, оскільки автор роману брав безпосередню участь з ними у бойових діях. Та є, звісно, невеликий відсоток імен, в історичності котрих варто сумніватися, оскільки сам Ю. Горліс-Горський не пам'ятав або ж не знав їх: «*Закомандувавши злізти з коней, чорноліський полковник крикнув якогось Якіма*» [2, с. 268]. У романі «Холодний Яр» є близько 230-ти антропонімів, кожен з яких має свої багатокomпонентні варіанти номінації у тексті. Спираючись на дослідження Т. Б. Грищенко [3, с. 20], виділимо такі найбільш уживані структурні моделі антропонімів: одночленні (ім'я, прізвище, андронім): *(Василь, Катя, Яким; Андрієнко, Божко, Бондаренко, Загородній, Лисий, Микитенко, Онищенко, Середа, Хоменко, Чиж, Чорноморець, Штиль, Юхименко; Никанориха)*, двочленні (ім'я + прізвище, апелятив + прізвище): *Василь Запорожець, Іван Голота, Микита Кононенко, Олекса Чучупака, Свирид Боровенко, Юхим Ільченко; гетьман Дорошенко, граф Бобринський, отаман Вернигора*.

Виділяємо дво- та тричленні антропонімні лексеми із характеризувальним прикметником та іменником-антропонімом: *нахмурений Чорнота; грізний отаман Вернидуб, Дорошенківський полковник Литвиненко, кровавий Микола II, лубенський отаман Пономаренко, ранений отаман Деркач, сільський отаман Отаманенко, старий батько Чучупака, услужливий землячок Махно, холодноярський старшина Руденко*. Вважаємо за доцільне у зв'язку з особливостями досліджуваного матеріалу розширити цю класифікацію введенням до власне-антропонімів характеризувальних компонентів, тому виділяємо четверту структурну модель – багаточленні назви осіб: *бунчужний кінної сотні Іван Соловій, Головний Отаман і генерал Омелянович-Павленко, колишній Кам'янець-Подільський комісар Красовський, колишній урядовець якогось постачання української армії Заяць, місцевий повстанчий ватажок Кваша, начальник штабу бригади сотник Грицаєнко, пан сотник генерального штабу Гнат Зінкевич, отаман 2-го куреня Мамай, отаман степової повстанчої дивізії Блакитний, отаман Чорноліського кінного полку Пилип Хмара*. На нашу думку, такі моделі номінацій автор використовує з метою всебічного представлення персонажа читачеві для підкреслення поважного ставлення з боку інших персонажів чи власне автора. Для подальшої характеристики антропонімного матеріалу твору

більше уваги сконцентруємо на найвідоміших та найяскравіших персонажах роману «Холодний Яр».

У власному творі Юрій Горліс-Горський вказує своє ім'я під псевдонімом та пояснює принцип його вибору: *«Андрій «охрестив» мене Залізником. Кажу, що буде трохи за голосне. – Не турбуйся... Тут по селах Залізників, як собак на ярмарку»* [2, с. 46-47]. Бачимо, що через частотність та варіативність іменник **Залізник** був поширеним у тому середовищі, тому можемо стверджувати про соціолінгвістичний аспект творення прізвиськ. Для підтвердження цієї думки враховуємо кількісні параметри вживання антропонімів цієї соціогрупи, наприклад, Юрій Горліс-Горський у своєму відгуку на статтю Михайла Середи «Холодний Яр» пише так *«Розповсюджені в селах такі прізвища, як Отаманенки, Отамасі, Осауленки, Хорунжі, Кошові, Довбуші, Гармаші, Козаченки, Бунчуженки, Вернигори, Вернидуби, Запорожці, Залізники, і цілий ряд знаних в історії козацтва прізвищ говорили самі за себе...»* [1, с. 6-8]. Антропонім **Юрко Залізник** у романі Ю. Горліса-Горського трапляється також у такому вияві: **«старший міліціонер» кам'янської міліції Валентин Сім'янцив**: *«...Він ствердив, що я і «старший міліціонер» кам'янської міліції Валентин Сім'янцив – це одна і та сама особа...»* [2, с. 112], **товаришка-вчителька Ніна**: *«Оля представила мене, як свою товаришку-вчительку Ніну»* [2, с. 324], **товариш Дрозд - ад'ютант 84 кавполка 1 конної армії**: *«Маю посвідку «команди виздоравливаючих», що «товариш Дрозд - ад'ютант 84 кавполка 1 конної армії» – перебував, виписаний зі шпиталю...»* [2, с. 403]. Холодноярський повстанець Михайло Дорошенко у своїх спогадах про 1918-1923 рр. згадує вояка **Горлицю**: *«Чорнота доручив ад'ютантові Ю. Горлиці зайнятися комісаровою подорожжю і Горлиця вирушив в дорогу...»* [5, с. 251]. Така ж міцна дружба між Чорнотою та Залізником засвідчена у мемуарних спогадах останнього, тому можемо стверджувати, що Ю. Горліс-Горський мав ще один псевдонім, даний йому за фізичними ознаками: *«Чорнота розподіляв прибулих на постій по селах, а розводив їх його ад'ютант, якого одні звали «Гриць», а другі «Юрко». А прізвище було його – Горлиця, бо мав тоненький, як у горлиці, голосок»* [5, с. 290]. У спогадах Дорошенка Ю. Горліс-Горський згадується так: **жвавий Юрко Горлиця-Горський**: *«...Хмара і Завгородній зійшлися тут же в Матвієвці на свою нараду, на яку прибув і жвавий Юрко Горлиця-Горський»* [5, с. 298], **старшина Залізник**: *«Підняли їх на свої рамена отамани Хмара та Завгородній, старшини Залізник та Вернигора...»* [5, с. 310]. У передмові до книги спогадів Юрія Горліса-Горського «Ми ще повернемося!» редактор-упорядник Роман Коваль зазначає велику кількість псевдонімів, якими послуговувався Ю. Горліс-Горський: *«Юрко й так має стільки прізвищ та псевдонімів, що можна заплутатися: Городянин, Городянин-Лісовський, Залізник, Горський, Лісовський та Горліс-Горський. Ще й Чорноярського бракувало...»* [1, с. 48]. Тому, згідно з повістярськими розповідями Ю. Горліса-Горського та інших безпосередніх учасників визвольних змагань, можемо назвати антропонімну сітку Юрія Городянина однією із найбільших.

Серед історичних та найбільш помітних повстанців роману «Холодний Яр» Ю. Горліса-Горського можна назвати **Чорноту**. Згідно з текстом, зауважимо, що Чорнота отримав своє прізвисько через строгість та постійну похмурість: *«...Один тільки є такий...нахмурений...Дівчат не любить, Чорнота називається, – аж з Кубані він. Але його наші люди люблять, бо москалів дуже б'є»* [2, с. 23]. У «Холодному Яру», автор акцентуючи увагу на особливостях характеру Чорноти, описує його так: **нахмурений Чорнота**: *«Нахмурений Чорнота дбайливо зложив свою газету і сховав її до кишені...»* [2, с. 202], **Похмурий**: *«– Ну – готово? – радів чогось Похмурий. – Увага! Живе Україна! Раз! Два! Три!»* [2, с. 414]. У своїх спогадах Михайло Дорошенко Чорноту називає двома варіантами: **Чирнота** та **Чернота**: *«Поховали його самі, без чорнолісів, а на його місце вибрали Чучупакового заступника Черноту»* [5, с. 254], *«Отаман Чирнота, який, після смерті Чучупаки, прибрав собі кличку Деркач, зголосився...»* [5, с. 331]. Роман Коваль у передмові до спогадів Ю. Горліса-Горського «Ми ще повернемося!» згадує і справжнє ім'я безкомпромісного Чорноти: *«Окрім Юрка Городянина, поруч із кавказцями зневагу до смерті виявляли майбутні повстанські отамани Юрій Дроботковський (Андрій Чорнота), Олесь Козир-Зірка та Петро Філоненко»* [1, с. 14].

Тією округою керував Чорноліський полковник Хмара. Юрій Горліс-Горський у «Холодному Яру» називає полковника Хмару компонентною антропонімною формулою, наголошуючи на поважності та значимості цього отамана: «—*Це мій побратим Юрко Залізник, а це маєш по черзі: отаман Чорноліського кінного полку Пилип Хмара – цар горшечного царства і Чорного Лісу, це – наш господар холоднорський*» [2, с. 52]. Підтверджуючи вірність та постійну присутність у місцевості Чорного лісу, Ю. Горліс-Горський називає полковника **чорноліським ведмедем Хмарою**: «*Той чорноліський медвідь Хмара – мудріший, ніж я думав тоді, як він відмовився від об'єднання приставати...*» [2, с. 243]. У минулому сільський учитель та інтелігент, Хмара зберігав стриманість та рівновагу при допитах в ГПУ, як це описує Ю. Горліс-Горський у передмові до повісті «Отаман Хмара»: «*Я не хочу цим сказати, що методи, які застосовувалися до [Семена] Харченка-Хмари, застосовувалися до всіх. ГПУ вивчає душу своєї жертви й до кожного підходить з індивідуальною міркою*» [1, с. 190]. Тут ми бачимо трьохкомпонентну антропонімну формулу, де є справжнє ім'я та прізвище повстанця із псевдонімом. Отамана Хмару далі автор називає справжнім іменем та по батькові: «*Колегія об'єданого ГПУ в складі голови тов. Дзержинського, членів тов. Менжинського та Ягоди, розглянувши... постановила: Харченка Семена Васильовича – розстріляти*» [1, с. 210]. Своє життя отаман Хмара, як відтворив події Ю. Горліс-Горський, віддав у бою, хоча і знаходився у ГПУ: «*Рубцов підбіг до мертвого Хмари і в такт мелодії надеспання бив кількою карабіна по черепу*» [1, с. 230].

Отже, в історичному романі «Холодний Яр» Юрія Горліса-Горського переважна більшість імен є назвами реальних осіб. Деякі антропоніми мають багатокомпонентні варіанти: одно-, дво-, тричленні антропонімні лексеми. Інколи автор вказує принципи відбору псевдонімів. Багатокомпонентна антропонімна формула насамперед показує вплив екстралінгвальних чинників на називання героїв твору.

Найбільш широка антропонімна сітка псевдонімів простежується у Юрка Залізняка, тобто Юрія Горліс-Горського. У статті проаналізовані принципи добору прізвиськ та впливу на них екстралінгвальних чинників, зокрема соціального середовища. Подальші пошуки в цій царині залишатимуться досить актуальними.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Горліс - Горський Ю. «Ми ще повернемося!»: Спогади. Повість. Поезії. Документи. Листування / Р. М. Коваль. Бібліотека Історичного Клубу «Холодний Яр». – К.: Історичний Клуб «Холодний Яр»; Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. – 432 с. – (Серія «Отаманія ХХ століття». – Кн. 5).
2. Горліс – Горський Ю. Холодний Яр : роман [Текст] : [автентичне вид. за першим вид. у Львові, I ч. – 1934 р., II ч. – 1937 р.] / Ю. Горліс-Горський. – К. : ФОП «Стебеляк», 2015. – 424 с.
3. Грищенко Т. Б. Власні назви як засіб стилізованості в українській історичній прозі др. пол. ХХ ст. (на матеріалі романів про Богдана Хмельницького) : автореф. канд. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Б. Грищенко. – К., 1998. – 16 с.
4. Карпенко Ю. А. Пушкинский ономастикон «Повести Белкина» / Ю. А. Карпенко // Русское языкознание. 1981. – № 2. – с. 80–86.
5. Лютий-Лютенко І., Дорошенко М. Вогонь з Холодного Яру : спогади [Текст] : [автентичне вид. за першим вид. у Детройті, США. – 1986 р.] / І. Лютенко – Лютий. Стежками Холоднорськими : спогади 1918–1923 років [Текст] : [автентичне вид. за першим вид. у Філадельфії, США. – 1973 р.] / М. Дорошенко. – К. : ФОП «Стебеляк», 2015. – 352 с.
6. Махніборода О. В. Неофициальные (прозвищные) имена различных объектов ономастики: структурно - семантический аспект (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. для получения науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / О. В. Махніборода. – Майкоп, Краснодар, 2010. – 26 с.
7. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М.: Наука, 1974. – 134 с.
8. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е. С. Отин. – Донецк: Юго-Восток, 2004. – 410 с.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2016 р.